

Cikáni v Bulharsku¹

Vasil Marinov²



Gypsies in Bulgaria

Material for this contribution was gathered during research trips carried out since May 17th to June 17th, 1955. In this period the author, who was at that time working at the Institute of Ethnography with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, visited together with Emília Čajánková, by that time an employee of the Institute of Ethnology, Slovakian Academy of Sciences, Gypsies living in the towns and cities of Sofia, Plovdiv, Pleven, Ruse, Varna, Sliven, Kotel, Karnobat, and Beloslav. Data was also gathered by means of the interviews with informants about Gypsies living in the villages of Gradec (Kotel region), Tchalakkioi (Dimotika region), Manolich and Rupcha (Karnobat region), Velko Chivachevo, Binkos, Dragodanovo and Zhelyu-voyvoda (Sliven region), Zaychar, Karageorgievo and Jabalchevo (Aytos region), Belica (Grudov region), Capitain Petko (Kolarovgrad region) and Jagodovo (Asenovgrad region). Pictures used were made by the author; plans of houses were made by the architect Bagra Georgieva. In the text, the author deals successively with the division of Gypsy population in Bulgaria and its 1) occupations and types of subsistence; 2) dwellings, diet, and tools; 3) clothing and adornments. The final section describes the role of the Bulgarian Communist Party in enhancing of the cultural level of the Gypsies in the country.

Keywords:

Gypsies, Roma, Bulgaria, ethnography

Dokladů o životním stylu a kultuře Cikánů (цигани) v Bulharsku v období turecké nadvlády je velmi poskrovnu. S Cikány se zacházelo jako s cizí etnickou skupinou. Žili nejčastěji kočovným životem a obživu si získávali hlavně žebrotou, krádežemi, domácí ruční výrobou a takovými řemesly, jako kovářství, hřebenářství, košíkářství, výrobou nádob dlabaných ze dřeva a dalšími.

Kočovní styl života vyžadoval organizaci do cikánských táborů („катуи“). Vůdcem („черибашия“) býval obvykle nejbohatší a nejodvážnější člen tábora. Cikánský tábor byl seskupením na příbuzenském principu provázaných příslušníků jednotlivých rodů, z nichž všichni byli podřízeni vůdci tábora. Sestávaly obvykle z 10 až 20 rodin. Vůdčí postavení obnášelo nejen starost o dočasnou lokalizaci skupiny, ale

- 1 Název studie je převzat z varianty názvu uvedené ve francouzském resumé původní stati (*Les Tsiganes en Bulgarie*); důvodem této volby je skutečnost, že původní bulharský název (*Výzkum způsobu života Cikánů v Bulharsku*) obsahu studie spíše neodpovídá. Pro úplnost doplníme, že v ruském resumé zní název příspěvku „Způsob života Cikánů v Bulharsku“ (*Быт цыган в Болгарии*); pozn. překl.
- 2 Маринов, Васил. Наблюдения върху бита на цигани в България, *Известия на Етнографския институт с музей (ИЕИМ)*, 1962, kn. V., 227-267; za svolení k publikaci překladu děkujeme Institutu etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem Bulharské akademie věd.



i o organizaci prodeje výrobků, které jednotliví členové doma vyrobili, o pohyb skupiny, o zajištění místa k přechodnému pobytu a tak dále.

Cikáni byli v tomto období málo duchovně a kulturně rozvinutí. Všichni byli negramotní, vůdce skupiny nevyjímaje. Nosili otrhaný oděv a žili v dočasných přístřešcích či kolibách. Výbava domácnosti a nábytek se téměř nevyskytovaly a hygiena byla obecně na velmi nízké úrovni. Tehdejší vládnoucí třídou byli Cikáni přehlíženi. Turecké autority považovaly Cikány za nejnižší stvoření. Jako pracovníci na tureckých statcích byli Cikáni krutě vykořisťováni.

Ovšem na mnoha místech se Cikáni usazovali a formovali na okrajích bulharských vesnic nebo měst oddělené, samostatné čtvrti (маха́ла). Ještě v roce 1870 uvádí S. Borov, že „srbští, bulharští a makedonští Cikáni žijí usazení na okrajích měst a vsí, nebo žijí kočovně“ (Боров 1870: 190–191). Tam si hloubili zemljanky, nebo si stavěli malá obydlí, jejichž základem byla proutěná, pletená konstrukce, omazaná hlínou a pokrytá slámou. Protože žili takto pohromadě, odděleně od ostatního obyvatelstva (bulharského i tureckého), zachovali si nejen své tradice, zvyky a obyčeje, ale i cikánský jazyk. Během každodenního zajišťování obživy se setkávali s obyvateli vesnic, na jejichž okraji žili. Takto byli přinuceni osvojit si jazyk většinového obyvatelstva. Od Bulharů a Turků převzali dokonce i způsob odívání, některé zvyky a obyčeje, a také některé pracovní návyky.

Ještě před Osvobozením³ přijala pod vlivem tehdejších sociálně-ekonomických podmínek část Cikánů křesťanství a část islám. Cikáni usedlí ve městech si osvojovali bulharský jazyk a křesťanství, dokonce přebírali i zvyky a obyčeje od okolních Bulharů, přesto si ale stále zachovávali svůj mateřský jazyk. Někteří z nich začali dokonce uzavírat smíšené sňatky s Bulhary. Tyto skupiny Cikánů jsou v Bulharsku známé jako „bulharští Cikáni“⁴ („български цигани“).

Na druhou stranu Cikáni, kteří se usazovali u tureckých vesnic nebo v tureckých městských čtvrtích, si začali osvojovat turecký jazyk a přijali islám. Jsou známy i případy poturčování Cikánů (Ruse, Plovdiv a další města)

Na mnoha místech se Cikáni stydí nazývat se Cikány a při oficiálních sčítáních lidu v Bulharsku se hlásí jako „Turci“. Tímto způsobem tak počet příslušníků turecké menšiny v Bulharsku významně narůstá. Tito Cikáni, kteří sice žijí v Bulharsku, ale jsou muslimové a hovoří turecky, jsou známi pod jménem „turečtí Cikáni“ („турски цигани“).

3 V celém textu je tímto myšleno osvobození Bulharska od osmanské nadvlády roku 1878; pozn. překl.

4 Autor v textu užívá termíny v uvozovkách v několika typově nestejných případech — jednak k označení názvu určité cikánské skupiny (v takovém případě tak ale činí obvykle pouze u prvního výskytu daného názvu) a pak při uvádění názvů, které Cikáni užívají pro určité předměty či činnosti (bez ohledu na to, zda jde původně o termín z romštiny, turečtiny ad.); typicky tak činí v závorce po uvedení bulharského výrazu, někdy ovšem daný postup obrací, v jiných případech zase uvádí pouze takový termín, aniž uvede jeho bulharský ekvivalent. Nezbyvá nám, než na tuto autorovu nedůslednost a z ní plynoucí potenciální nejasnosti čtenáře upozornit a doporučit, aby ji měl po dobu četby na paměti. Každopádně, ve všech uvedených případech uvádíme daný výraz (také) v cyrilici; pozn. překl.



Cikáni z další významné skupiny, už z doby před Osvobozením známí jako „valašští Cikáni“ („влашки цигани“), zcela zapoměli svůj původní cikánský jazyk a přijali rumunský (valašský) dialekt (Романски 1915: 60). Vyznávají křesťanství a stejně jako ostatní skupiny Cikánů znají a používají i bulharský jazyk.

Usedlí Cikáni („bulharští“, „turečtí“ i „valašští“) se v době turecké nadvlády živili řemesly jako kovářství, hřebenařství, košíkářství, výrobou pokrývek, vyčesáváním vlny a bavlny a výrobou a prodejem sít. Dále také chovali a prodávali koně, byli medvědáři, loutkáři a nosiči. Hodně Cikánů bylo také profesionálními hudebníky.

Existovali i Cikáni, kteří se zabývali i zemědělstvím (Батаклиев 1923: 115). Často se nechávali najímat v bulharských a tureckých vsích na letní sezónní práce, jako např. na kosení luk nebo sklizeň obilí. Na mnoha místech se nechávali na práci ve vsích najímat i děti usedlých Cikánů.

Po Osvobození Bulharska od turecké nadvlády, v době kapitalismu, se životní podmínky, a to zejména v případě Cikánů, nijak nezlepšily. Cikáni byli v tomto období ze strany bulharské buržoazie zcela opomíjeni. Buržoazie učinila Cikány zcela závislé a nadále je vykořisťovala. Také ze strany státu nebyla učiněna žádná opatření pro zlepšení jejich života.

V příznivějších podmínkách nakonec žila skupina „bulharských Cikánů“. Značná část z nich absolvovala základní školy, ovšem jen nemnozí uspěli dále na gymnáziích nebo univerzitách. Většina Cikánů nadále vedla polousedlý nebo potulný život. Část z nich se zabývala různými řemesly, další šla žebrotou po městech a vsích. V městě Slivenu se velká část Cikánů stala dělníky v textilní výrobě a aktivně se účastnili bojů pracující třídy proti kapitalismu. Muslimští Cikáni nakonec díky svému náboženskému vyznání zůstali zaostalejší než bulharští Cikáni; valašští Cikáni pak nadále vedli svůj kočovný život.

I. OBŽIVA A ŘEMESLA

1. ZPRACOVÁVÁNÍ DŘEVA

Jak v době turecké nadvlády (feudalismu), tak v době kapitalismu se značná část Cikánů zabývala zpracováváním dřeva. Například Cikáni ze vsí Zlatar na Preslavsku, Goljamo Šivačevo a Sotir na Slivensku a dalších se zabývali košíkářstvím. Košíky se vyráběly z vrbového a lískového proutí, případně z proutí z dalších dřevin. Vyráběli košíky, koše, stolky a další produkty, různorodé co do tvaru a velikosti. Jak na výrobě, tak na prodeji se podílela téměř celá rodina: muži, ženy, děti i staří.

Materiál si mohli nejprve získávat z okolních lesů a křovinatých porostů zcela volně a zdarma. V době kapitalismu byla tato jejich činnost omezována speciálními povoleními, která museli získat do majitelů lesů, především pro odběr lískového materiálu. Tak například cikánští košíkáři z vesnice Goljamo Šivačevo na Slivensku si jezdili pro lískové proutí do polesí vesnice Nejkovo na Kotelsku. Materiál si získávali na základě povolení, mohli tedy dojet na stanovené místo v lese a sami si vlastními sekýrami („балтác“ nebo „бардз“) nasekat proutí, které potom přepravovali na oslech.



Každá rodina pak doma pokračovala ve výrobě. Hotové výrobky se prodávaly přímo ve vesnici nebo v blízkých městech. To byl případ usedlých Cikánů, vedle nich se ale košíkářstvím zabývali i kočovní Cikáni, kteří se ve skupinách, sestávajících z několika příbuzných či spřízněných rodin, pohybovali ode vsi ke vsi, od města k městu na vozech tažených osly, koňmi nebo voly. Zastavili se vždy na kraji nějaké vsi, rozbili tábor a postavili si dočasné přístřešky — koliby. Sebou si již přivezli materiál nutný pro výrobu. Tábor padesátiletého Ali Alieva Jorjamova se držel starých návyků a kočoval dokonce i po 9. září 1944.⁵ Tento tábor byl složen ze 3 rodin a všichni byli obyvateli vesnice Goljamo Šivačevo na Slivensku. Přesouvali se s dvěma vozy („талиги“ nebo „кунай паравá“), taženými osly. Na ochranu před deštěm byly přímo na vozech zhotoveny přístřešky („сайвант“), zhotovené z do půlkruhu ohnutých prutů, svrchu potažených rohožemi („хасър“). Tato skupina vyráběla košíky jen z lískového proutí, které si vždy vozila již sebou ve voze. Každý prut rozřízli nožem („чурй“) na dvě poloviny. Košíky, které vyráběli, byly protáhlé, s elipsovitým dnem („диби“) a držadlem („англос“ nebo „сєви“). Hotové košíky odnášely ženy a děti na prodej do blízkého města Karnobatu.

V tomto kočovném období si Cikáni vařili jídlo na odkrytém ohništi, které bylo ohraničeno dvěma kameny, postavenými proti sobě. Používali také železné trojnožky („пєрустя“). V noci se přikrývali otrhanými pokrývkami („балай“). Tento tábor byl (před 9. září 1944) v pohybu od měsíce března do svátku Dimitrovden.⁶ Poté se vraceli do Goljamo Šivačevo, kde se členové skupiny i nadále zabývali výrobou košíků, nebo si hledali jinou práci.

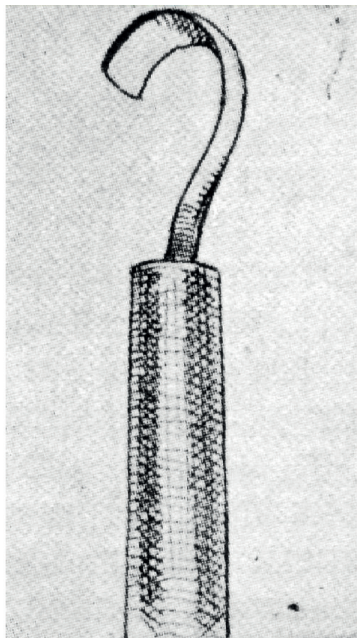
Valašští Cikáni, žijící kočovným životem, se zabývali výhradně obráběním dřeva, výrobou dřevěných nádob nebo koryt, díky čemuž také získali jméno „korytáři“ („копанари“). Používali kmeny různých druhů stromů, hlavně vrby, jilmu a dalších. Korytáři dlabali koryta pomocí sekyry („сєкүри“), ostré sekyry s výrazně zaobleným ostřím a krátkým dřevěným topůrkem — tesly. Teslu vždy po práci zasekli do prkna („ток“), které mělo v sobě přesně pro tyto účely zářez, aby se ostří neztupilo, nebo aby se někdo o teslu neporezal. Kromě toho používali i obyčejnou sekyru. Takto vyráběli dlabaná koryta („алби“), místy ještě i po roce 1944. Koryta měla obvykle podlouhlý tvar a byla různé velikosti; některá sloužila na praní oděvů nebo vlny, některá na mísení těsta nebo koupání dětí atd. Malé nádoby tvaru listu („чьбрла“) se používaly na mytí rukou před a po jídle. V těchto dřevěných nádobách se také předkládalo krmení prasatům, psům a jiným domácím zvířatům.

Korytáři si obvykle koryta a mísy přivázali provazy na záda a tak obcházeli vesnice a prodávali je; místy se to takto dělalo ještě i po roce 1944. V této době vyráběli také lžíce („лингүри“), podle účelu různě veliké a člunky pro tkalcovské stavy (obr. 1). To vše za pomoci nože („куцүт“) a skoby („склабо“), (obr. 2).

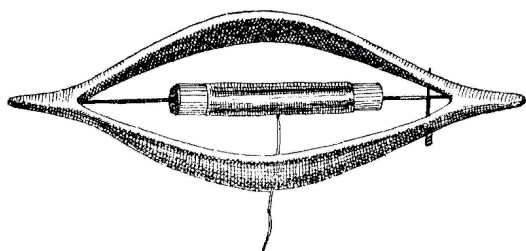
Valašští Cikáni vřetenáři („вретенари“) vyráběli donedávna vřetena („фус“), kterými zásobovali Bulhary v celé zemi. Vřetena se vyráběla pomocí celodřevěného ručního soustruhu zvaného „струк“. „Струк“ si vyráběli sami Cikáni. Skládal

⁵ 9. září 1944 došlo v Bulharsku, které bylo do té doby spojencem Německa, ke státnímu převratu, jímž se ujala vlády Vlastenecká fronta; pozn. překl.

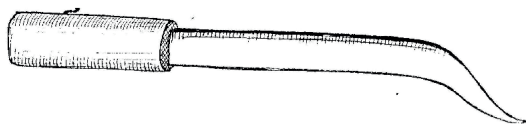
⁶ Tj. 26. října; pozn. překl.



OBR. 2. Skoba — nástroj k dlabání.



OBR. 1. Člunek tkalcovského stavu.

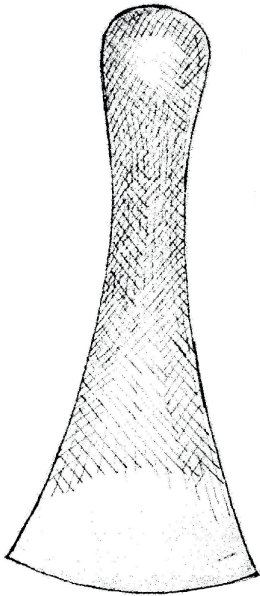


OBR. 3. Nůž („куцýт“).

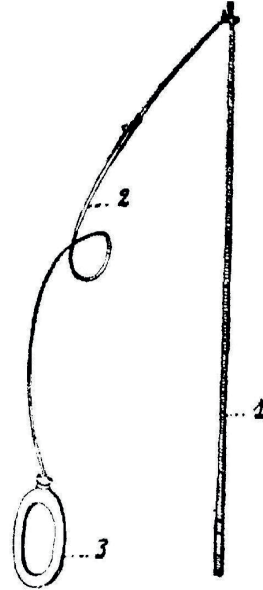
se z čtyřhranného seřezaného dřeva, dlouhého 1 m, které mělo vprostřed 60 cm dlouhý a 3 cm široký výřez. Jeden konec dřeva byl vytvarován do háku, aby se dalo umístit a zavěsit na kolo korytářského vozu. Toto dřevo bylo v horizontální poloze podepřeno na druhém konci 45 cm dlouhým dřívkem s průměrem 1,5–2 cm („пичор“, „пичерак“). Seshora je v dřevě provrtaná dírka („гърва“) a v ní je zatlučen proutek („клемпус“, „климпус“). V samotném výřezu je zasazen dřevěný klín („заор“), který se zaráží zespod pomocí druhého dřevěného klínu („пана“). Po jeho vyjmutí se může klín pohybovat dopředu i dozadu výřezem podle toho, jakou velikost má vřeteno mít.

K obrábění vřeten se používá speciální zahnutý nůž („куцýт“ obr. 3), jehož dřevěná rukojeť se nazývá „аманар“. Hrubě opracované vřetenno se umístí a upevní do výřezu mezi zatlučený proutek a „заор“. Dále se vřetenno ohlazuje a zaobljuje pomocí plochého dláta se zaobleným ostřím („грукá“) — obr. 4, dlouhého 20 cm, širokého 7 cm v úrovni ostří a 3 cm v místě, kde se drží. Dřevěná rukojeť zde zcela chybí. Celá „грукá“ je ze železa, jen ostří má ocelové. „Грукá“ se drží zpravidla v pravé ruce, opírající se o vřetenno, zatímco v levé ruce se drží luk („аркысы“) — obr. 5.

Luk se používá k roztáčení vřeten. Skládá se z tenkého prutu („аркыс“) a vlákná („джиджитар“). Vlákno se omotá jednou kolem vřeten, prsty se chytne očko na jeho konci i prut tak, že luk pohybující se nahoru a dolů roztáčí rychle vřetenno. Jako u každého jiného soustruhu ostří opřené o vřetenno toto obrábí do požadované formy, na jednom konci tenké, na druhém tlustší a vprostřed podle přání vřetenáře. Korytáři říkají: „Сък пъ струк, факъ фусá“, tj. „Тоčíм на soustruhu a vyrábím vřetenno.“



OBR. 4. Dláto se zaobleným ostrím („грýка“).



OBR. 5. Luk hřebenářského soustruhu, části:
1 — „аркус“; 2 — „куря“; 3 — „джинджитар“.

Vřeteno má několik částí: „пръсти“ (tenký konec); očko („джещи“, „жещи“ — zářez na konci na zachycení nitě); břívsko („сърце“ nebo „бърта“ — střední vydutá část), a hlavu — dolní část („капауна“, „глабауна“). Muslimští Cikáni v Karnobatu nazývají vřeteno „кátли“.

Korytáři, vřetenáři i košíkáři se jak před, tak i po Osvobození, pohybovali ve skupinách, v táborech („катун“), sestávajících z několika rodin. Vybavení si převáželi na vozech, tažených koňmi nebo voly. Po dlouhém kočování se nakonec usadili na jednom místě. Mnoha z nich se podařilo koupit si pozemky a dobytek. S pomocí dobytka začali pozemky obdělávat a stali se tak zemědělci („чифчии“), ale i přesto nezanechali zcela svého původního řemesla. Někteří členové rodiny se přes léto oddělili, obcházeli vesnice, vyráběli a prodávali koryta, vřetena, člunky, kladky a podobně. Takto například Kostadin Todorov Ivanov (72 letý) a jeho vnučka Milka Kostadinova (17 letá) donedávna obcházeli vsi kolem Burgasu a Grudova a prodávali své výrobky ze dřeva. Kdykoli na cestě zastavili, stařec vyráběl koryta, mísy a velké i malé člunky („сувълници“). Milka vyráběla vřetena na soustruhu, poté je barvila modře, žlutě a červeně barvami, které kupovali ve městě. Nocovali u svého vozu, jehož plachtu použili jako přístřešek. U vozu měli přivázaného psa („къни“), který je hlídal.

Cikáni usedlí v horských a podhorských vsích se zabývali také dřevorubectvím (např. Cikáni z vesnice Gradec na Slivensku, z Kotle a dalších obcí). Dřevo, které nasbírali v lese a převezli na oslech, pak prodávali ve městech a vesnicích. Valašští Cikáni, kteří vyráběli kostěné hřebený na vlasy, byli známi pod jménem hřebenáři (гребенари). Hřebený („кънтлі“) vyráběli z žeber nebo rohů hovězího dobytka. Jako



výrobní nástroje jim sloužily: nůž („куцѹт“), pro tento účel speciálně zahnutý a nabroušený, lupénková pila („звѣнї“), pila („пилá“), malá sekyrka („балтїя“) a svěrák na upevnění kosti během jejího obrábění.

Ve vesnici Beloslav ve varnenském regionu žili hřebenaři, dnes členové družstva. Hřebeny („гѣнтїн“) vyráběli z buvolích rohů, které rozřízli napůl lupénkovou pilkou. Poloviny rohu pak v železných kleštích nahřáli nad ohněm a poté rovnali mezi dvěma deskami. Poté roh rozsekali na menší díly malou sekyrkou. Tyto podlouhlé díly se pak zarazily do štěrbin ve dřevě nebo se připevnilly do svěráku a pomocí lupénkové pilky („куфелъстрой“) se do hřebenu vyřezávaly zuby („динци“). Zahnutá železná část pilky se nazývala „фѣр“. Cikáni dodnes používají frázi: „пѣнзѣ да гѣнтин“, tj. „řezání hřebenu“. Kostěné hřebeny byly dvojího druhu: husté („дїнца ѣймни“ — se zuby hustě blízko sebe) a řídké („дїнца ѣймап“ — s velkými mezerami mezi zuby). Jedním z dobrých hřebenařů ve vsi Beloslav na Varnensku byl (do r. 1944) Dimo Jordanov (62 letý), jenž žil 40 let ve vesnici Nova Šipka na Provanjsku a v roce 1950 se přesunul s celou svou rodinou do Beloslavi, kde je dnes členem místního družstva. V cikánské machale u Plevna žil hřebenař Boris Georgiev Džankov, který s vozíkem („урдѹн“) taženým jedním koněm („гѣпс“) objížděl ještě donedávna vesnice.

Valašští Cikáni se zabývali také krádežemi koní. Ale byli mezi nimi i obchodníci („джамбазї“) s koňmi.

2. ZPRACOVÁVÁNÍ HLÍNY A KAMENE

Hlína se používala a dodnes používá jak k vymazávání podlah, stěn i stropů cikánských obydlí, tak k výrobě ploten a pecí atd.

V některých městech Cikáni prodávali hlinku neboli „mazlavou hlínu“. Taková hlína se dala nakopat například v oblast Umarja u Plevna. Cikáni sbírali hlinku do truhel a ty pak naložené na osly dopravili do měst, kde ji prodávali. Tuto hlinku si kupovali hlavně Bulharky. Ty ji pekly v peci, potom ji rozpustily ve vodě a touto směsí si myly vlasy, které tak měly být měkčí. Tito Cikáni, prodavači hlinky, žili v 19. stol. a v první polovině 20. století v městech Ruse, Razgrad, Kolarovgrad, Varna, Karnobat a dalších. Cikáni opracovávali i kámen. Například v městě Kotel bylo více než 20 mistrů produkujících brusné kameny a kameny pro ruční mlýnky na obilí.

Potřebné kameny Cikáni sami získávali z oblastí na okraji měst Kuminče a Mezdra. Kameny lámali donedávna v kamenolomu a pak ho obráběli kladívky — „чїкалá“. Brusné kameny měly kulatý tvar (o průměru 30, 35 a 50 cm a tloušťce od 3 do 5 cm). Podle velikosti kamene se stanovovala i jeho cena. Ve středu každého kamene byl prořazen kruhový nebo čtvercový otvor, do kterého se zasadil kus dřeva daného tvaru, osa brusného kamene. Ta se postavila na dvě dřevěné podpěry, zatlučené v zemi, a po vybavení železnou nebo dřevěnou klikou otáčela celým kamenem. Ještě dnes můžeme najít takové brusné kameny na venkovských statcích. Sloužily k broušení nožů, sekačků, sekyr, motyk, radlic a podobně.

Tito mistři vyráběli také kruhové kameny pro ruční mlýnky i mlýnské kameny. Mlýnek se skládal ze dvou kruhových kamenů — ležáku, většího (s průměrem 50 cm) s vyvýšeným okrajem a z běhounu, menšího (s průměrem 45 cm), který přesně doseďal na ležák. V běhounu je vyryt žlábek, kterým propadávala mouka. Do běhounu je



zasazeno dřevěné držadlo, s jehož pomocí se jím otáčí. Ve středu má ležák malý otvor s dřevěným špalíkem uvnitř. Do špalíku je hrotem nahoru zatlučen hřebík. Ve středu běhounu je rovněž otvor, ve kterém je zasazeno podlouhlé dřívko („пърприца“), do něhož zapadá hrot hřebíku. Dřívko a s ním i celý horní kámen se pak otáčí na hřebíku. Otvorem v běhounu se během otáčení přisypávají kukuřičná, žitná a další zrna. Ta se pak melou buď na mouku nebo v případě žita i na bulgur. Mlýnské kameny Cikáni rováželi po vesnicích na prodej jak před, tak i po Osvobození. Ruční mlýnky bychom tehdy našli v téměř každém venkovském stavení. Využívaly se hlavně k mletí kukuřičné mouky, šrotu nebo krupice.

3. ZPRACOVÁVÁNÍ VLNY, BAVLNY, KOVU A DALŠÍCH SUROVIN

V období turecké nadvlády a potom v období kapitalismu se usedlí Cikáni zabývali sprádkáním vlny a bavlny. K předení používali přeslice („рѝка“).

Ty se vyráběly ze dřívka, na horním konci rozeklaného. Během předení držely Cikánky přeslici zaklesnutou v pásku. Někde se používaly přeslice na dřevěném stojanu, do jehož středu se zasazovaly. S těmito stojatými přeslicemi ženy předly a někde i dodnes předou, sedíce na zemi, stojan si přidržujíce kolenem u země. Na vrchol přeslice se nasadil dřevěný, pohyblivý kužel („завѝр“ nebo „бащлѝк“), na který se s pomocí plátěné nebo kožené šňůrky připevnila koudel. Na konec šňůrky se přivázala slepičí kostička („кѝкалос“), mince („парѝ“) nebo korálek („бончѝк“).

Poté ženy tkaly plátno na dřevěných stavech („стѝнос“ nebo „чѝфалѝк“), což takto činí na některých místech dodnes. Části, z nichž se stav skládá, jsou: „гарѝк“ — „бѝрдо“ nebo „брѝос“ (brdo), „вѝтали“, „крѝсно“, „суфлѝс“ (člunek), „зѝбця“ neboli „чѝмбѝр“.

Stavy, na kterých tkali Cikáni, byly stejné jako ty, na kterých tkali Bulhaři nebo Turci; Cikánky si často dočasně půjčovaly stavy od sousedek, které byly Bulharky nebo Turkyně. Přízi navívaly na špulky pomocí kolovratu („чекѝрѝкос“).

U Cikánů jsme se mohli setkat také se svislým stavem („чѝфалѝк“) na výrobu rohoží („хасѝри“ neboli „рогѝзѝна“). Tento stav se skládal z čtvercového rámu z cca 2 m dlouhých vertikálních latí („янааджи“) a dvou latí horizontálních: dolní („ѝйтааджи“) a horní („юстааджи“), sčerovaných dřevěnými čery („кали“). Mezi zuby brda („тарѝк“) probíhá osnova.

Rohože se vyráběly z rákosí. Cikáni z Kolarovgradska a Varnenska ho získávali z vesnice Beloslav na Varnensku. Rákosí tam roste na březích Varnenského a Beloslavského jezera.

Oblíbeným řemeslem Cikánů bylo kovářství. Cikánští kováři byli v tureckém období známí pod jménem „burgudžii“ („бурѝуджѝи“). Tito kováři byli soustředěni například v machale „Klucochor“ poblíž Slivenu. Do 9. 9. 1944 zde pracovalo kolem 30 cikánských kovářů. Každý z nich měl svou kovárnu („разѝѝри“), čtvercovou místnost („дукѝн“) s jedním nebo dvěma okny do ulice, na kterých se večer zavíraly dřevěné okenice („кепѝнци“). Blízko jedné stěny, která bývala většinou poblíž okna, byla vyhloubena jáma („трѝпус“), o hloubce 50 cm a průměru 50–60 cm, ve které kovářský mistr po dobu práce většinou stál.

Před jámou byl v zemi zahrouben tlustý dřevěný špalek, na kterém byla postavena železná kovadlina („ѝмуни“, „яѝмун“ nebo „цѝстѝрс“). Na zemi v dílně byla postavena



50–60 cm vysoká výheň — „оджалък“ z nepálených cihel, také nazývaná „вигня“. Oheň se rozdělával za pomoci dvojitéch měchů („мехъй“, „мехъя“, „кюрюк“). K dmýchání těmito velkými měchy se nepoužívala dřevěná páka, ale obsluhoval je učedník, který k dmýchání požíval obě ruce. „Tyto měchy jsem vyráběl sám, z topového dřeva“ — objasňoval někdejší kovářský mistr Dimitar Ivanov Derventsky (narozen v roce 1881) ze Slivenu. Měchy byly dlouhé 120 cm. Měch byl zakončen železnou trubkou („хой“), kterou se přímo rozpalovalo dřevěné uhlí („агара“). K čištění ohniště se používala metla („вахтýра“, „врахтýра“). Při práci s ohněm používal kovář velké železné kleště („папáзи“, „вария“), malé kleště („силáфи“), různé velká a různě těžká kladiva („сйври“, „чýкус“ a další nástroje. Na výheň se do malého důlku nasypal jemný, bílý písek, který se sypal na rozžhavené železo, aby se lépe spojilo. Na podlaze vedle výhně stálo dřevěné koryto s vodou, do kterého se ponožovaly rozpálené nástroje a kde se zchlazovaly hotové výrobky.

Předními kovářskými mistry z machaly „Kluchochor“ ve Slivenu byli Ivan Peev, Rusko Petkov Urumov a Načo Kolev, kteří pracovali před i po Osvobození. Do Osvobození zpracovávali železo ze Samokova, po něm se začalo dovážet evropské železo. V tureckém období a i po Osvobození Cikáni roznášeli a prodávali své výrobky po jarmarcích, vsích a městech nebo přímo obchodníkům, kteří kolem nich procházeli do Slivenu. Staří mistři tvrdí, že se Samokovským železem se pracovalo snáze, protože bylo měkké a kujné. Bulhaři dávali ještě dlouho po Osvobození přednost nástrojům ze Samokovského železa.

Slivenští mistři vyráběli a prodávali kovářské nástroje: kovadliny různých velikostí, kladiva (velká i malá), kleště, nástroje pro podkováře, „манели“ pro vodní mlýny o váze 10–15 kg, železné „чубы“, které sloužily k přibrždování zadních kol těžce naložených vozů na strmých cestách. Kromě toho všeho vyráběli také krumpáče, sekyry, motyky („чáпи“), tři druhy radlic k pluhu, všechny druhy kamenických nástrojů: páčidla, vrtáky, kladiva, klíče k vozům a další.

Na přelomu 19. a 20. století tito kovářští mistři vyráběli poměrně dost výrobků. Prodávali a rozváželi je na vozech po vsích, po jarmarcích, nebo je odprodávali trhovcům, kteří s nimi obchodovali dále.

Kromě Slivenu žili cikánští kováři ještě i leckde jinde (Иречек 1899: 18). V Rodopech — v Madan — byli známí kováři zvaní „агупти“ („агупти“), kteří měli celou ulici z kovářských dílen (Маринов 1956: 37; Примовски 1955: 217–263). V západních Rodopech (vesnice Babek) jsou cikánští kováři známí pod jménem „kurbati“ („курбáти“). Dnes se v jižním Íránu můžeme setkat s Cikány se stejným jménem „горбати“ (ghorbati) (Barth 1962: 91). V Plovdivské čtvrti Stolipinovo žilo do roku 1958 na 100 cikánských kovářů („бургуджи“), kteří dnes pracují v družstvu. Každý ve vlastním domku, nebo v letním období na dvoře, vyráběli za pomoci koženého měchu různé železné předměty, jako páčidla na lámání kamene, radlice k pluhu, motyky, kleště, dveřní panty, obruče, hřebíky, rožně atd. Měchy („пишот“) byly zabudovány v dřevěné konstrukci a pohybovalo se jimi pomocí dřevěné páky. Měchy měly hruškovitý tvar, vyrobeny byly z dřevěných desek, potažených kůží. Ve spodní desce byla vyvrtána dírka, zakrytá víčkem, kterou se do měchu nasával vzduch. Na zadní část měchu se zavěšovaly železné předměty nebo kameny jako závaží („джидар“). Kováři pracovali vsedě na zemi se zkříženýma nohama. Před nimi byla kovadlina („амýни“)



a kolem měli rozloženy pracovní nástroje: kladivo („свіри“), kleště („анувас с лий“), soustruh („сърій“) a další.

Výheň byla postavena z hlíny a nepálených cihel; železná ústí měchu („чещмє“) procházelo stěnou výhně a ústilo rovnou do ohniště.

Prodej výrobků zajišťovaly hlavně kočovné cikánské skupiny („чергари“). Jedna taková kočovná skupina kovářů kočovala postaru od března do listopadu přes vesnice Kurtovo, Konare, Patriarch Evtimievo, Zlatovrch, Izbeglija, Konuš, Topolovo, Carven, Čepelare a Popovica (Plovdivsko, Smoljansko) do Plovdivu, a to ještě po 9. září 1944. Tato skupina někdy kočovala i do zahraničí. Cestovali s celým táborem a po cestě spali ve stanech a přístřešcích. Během dne vždy rozložili před každý přístřešek malé kovadliny („йорс“) a měchy a dali se do díla. Vyrobené předměty pak prodávali ve vesnicích, které navštívili po cestě.

Cikánské tábory byly různě velké, některé tvořilo 15 až 20 přístřešků („чергила“). Obvykle tvořily shluk neboli dočasnou osadu.

Základ přístřešku tvořily 3 rovné tyče: jedna přední („фърка“, 2,5 m vysoká), zaražená v zemi, s vidlicí na vrcholku; zadní tyč, která byla ovšem o něco nižší (1,5 m) měla taktéž vidlici na vrcholku. Třetí tyč (3,5–4,5 m dlouhá) se položila do vidlic předchozích dvou tyčí jako bidlo („берян“, „берянт“, „барант“). Přes tuto dřevěnou kostru se přehodila velká plachta („църпа“, „сърха“) utkaná z vlny a kozí srsti, která nepropouštěla vodu. Některé plachty byly sešity z několika různorodých kusů plátna. Plachty se napnuly do všech stran pomocí provázků („шоло“, „шелó“), které se přivazovaly k dřevěným nebo železným kolíkům („килє“), zatlučeným v zemi. Plachta se tak nedotýkala země. Zepředu byl přístřešek otevřený, vzadu byla plachta spuštěná až k zemi.

Pro zvýšení stability a odolnosti proti silnému větru měl přístřešek vůdce skupiny („черибашия“) kostru vylepšenou o další postranní podpůrné tyče („бєля“, „бєли“), které se nahoře v místě překřížení svázaly. Jako bidlo se použila dlouhá tyč kruhového průřezu. Korytáři nazývali postranní tyče „куторогги“. Přes takto sestavenou kostru se také přehodila plachta, která ovšem dosahovala až k zemi, aby do přístřešku nefoukalo zvenčí. Pod přístřeškem se spalo na kopě slámy, dekách nebo rohožích. Tábor hlídal celou noc přivázaný pes. U každého přístřešku stál vůz, kde byly uskladněny všechny ostatní věci.

Cikánští kováři se po dlouhém putování v zahraničí vraceli zpět do svých domů.

Kromě kovářů byli Cikáni, před i po Osvobození, také kotláři („калайджи“) a méně často také měditepci („бакърджи“).

Kotlářství, jak přiznávají samotní Cikáni, bylo lukrativním řemeslem, protože se s ním daly „s malými výdaji vydělat pěkné peníze“. V Karnobatu bývala machala, která se dnes jmenuje „kalajdžijska machala“ (kotlářská machala). Tady měl každý kotlář doma svou malou dílnu. Dílnu tvořil oddělený prostor (2×2 m), který se nazýval „мутвák“.

Malý kožený měch („пишог“) býval položen na zemi. Byl vyroben z desek ledvinovitého tvaru a vzduch z něj byl dvěma trubkami přiváděn do kruhového ohniště. Měch měl 2 dřevěná držadla. Obsluhoval se vsedě na zemi, stlačoval se oběma rukama. Vyroben byl z ovčí kůže.

Hlavní nástroje, se kterými pracovali kotláři, byly kleště („кѡсáч“), kladívko („чекйч“), dřevěná palice („токмáк“), nádoba („филджáн“) na kyselinu, kterou se



OBV. 6. Kotlářský nástroj „пyяльнйк“.

čistily hrnce, a malá kovadlinka („йорс“). V Plevnu používali cikánští kotláři přenosný primitivní měch („пйшот“) — dmychadlo z ovčí kůže. Na horním konci koženého měchu byla přibita 2 paralelně směřující dřívka. Ta byla vybavena držadlem pro jednu ruku, jejímž pohybem se do měchu nasával a zase vytlačoval vzduchu. Měch byl na druhém konci vybaven dřevěným ústím („фуня“) z vrbového dřeva. Toto primitivní dmychadlo používali kočovní kotláři před i po Osvobození.

Kotláři, kteří se zabývali opravami starého měděného nádobí, nosili přes rameno dřevěnou truhličku s dřevěným uhlím a malou železnou pánev („мангáльнйк“), na které rozdělávali oheň. Opraváři tak obcházeli ulice měst a vesnic a shromažďovali měděné nádobí na opravu. Pak si našli nějaký dvůr, kde si sedli, rozdělali oheň a začali s prací. Opravovali všechny druhy měděného nádobí — hrnce, pánve, kotle a další — cínem zaplnily díry, přikládali kousky železa jako záplaty, spájeli je a tak dále. Oklepávání, opravování a záplatování měděného nádobí se provádělo na malé kovadlince kouskem železa, dřevěnou palicí, pilkou a kyselinou („тyзуру“). K cínování záplat na nádobách používali kotláři nástroj „пyяльнйк“ (obr. 6). S takovými opravami přímo na ulicích jsme se mohli setkat ještě po 9. září 1944, ale dnes už zcela vymizelo. Díky výměně měděného nádobí za nádobí z jiných materiálů vymizelo i samotné kotlářství.

Kotláři z Plevna byli známi pod označením „drotari“ („дротáри“). Někteří z nich si po Osvobození vydělali dost peněz. Kotlář Ginju Savčev Ginev si mohl například postavit moderní cihlový dům, který si vybavil po městském způsobu. Před i po Osvobození obcházeli plevenští kotláři po jednom zemi. Kotláři byli i ve Varně, Sofii, Kolarovgradu a v mnoha vesnicích. V době turecké nadvlády a poté i za kapitalismu se Cikáni živili také zlatnickým řemeslem, a to v Plevnu, Sofii, Slivenu a v dalších městech. Cikánští zlatníci vyráběli náušnice, náramky, náhrdelníky, pásky, spony, prsteny a kovové ozdoby koňské výstroje („хамyти“) i jednotlivé části výstroje: podocasníky, otěže, ohlávky a další. Tito mistři měli dílny přímo ve svých domech. V Plevnu byl věhlasným zlatníkem Ahmed Tairov Sjulemanov, který zemřel ještě před Osvobozením.

Podkovářství bylo také jedním z cikánských řemesel. Cikánští podkováři měli malé dílny s výhni, kterou rozdmýchávali pomocí kožených měchů — dmychadel. Vyráběli železné podkovy („пéгáла“) pro koně, osly a skot. Vyráběli i speciální hřebíky („кльáнци“) s velkým hlavičkami pro přibíjení podkov na kopyta. Hlavními pracovními nástroji podkovářů byly nůž („сантpáч“) k ořezávání a začišťování kopyt, kleště („керпеден“) na odstraňování starých podkov a hřebíků a na odštípávání a ohýbání nově zabíjených hřebíků a železné kladivo — na zabíjení hřebíků do kopyta. Kleště sloužily kromě toho i k podepření kopyta při výměně podkov.

Způsob okovávání koní byl odlišný od způsobu, kterým se koval skot. Kůň se koval ve stoje. Nohy, jednu po druhé, držel pomocník ohnuté za pomoci širokého koženého



řemenu, zatímco je mistr podkovával. Ovšem buvoly nebo voly vždy povalili na zem, přední i zadní nohy se přivázaly k oblému dřevu, podepřenému dřevěnou tříňovou podpěrnou konstrukcí. Tyto postupy se pro okovávání družstevních oslů, koní i skotu užívají dodnes.

4. OSTATNÍ PROFESE

Cikáni přecházeli před i po Osvobození i k různým jiným způsobům obživy. V Bulharsku tak byli jedněmi z prvních profesionálních hudebníků. Skupiny o velikosti pěti nebo šesti hudebníků hrály na svatbách, slavnostech („моабети“) spojených s rodinnými nebo celobulharskými svátky, na jarmarcích a náměstích. Placeno jim bylo jak v naturáliích, tak penězi. Ještě dlouho po Osvobození tak například hodně Cikánů hrálo na dechové hudební nástroje. Ve Slivenu jsou dodnes nejlepšími hráči na strunné nástroje v místních orchestrech právě Cikáni.

Cikáni na venkově hráli na lidové hudební nástroje: gadulka, kaval a další. Želju Koev Stojčev (65 letý, z Karnobatu) vypráví: „Můj otec hrával na bulharských i cikánských svatbách. Hrál na gadulku neboli kemene.“⁷ Cikáni medvědáři a Cikáni, kteří předváděli cvičené opice, také hrávali na gadulky, které si sami vyráběli z morušového dřeva. Bylo mezi nimi i hodně dobrých dudáků. Ve městě Karnobatu působil jako dudák Sali Aliev Ibišev a dnes po trzích a jarmarcích hraje na dudy jeho 40 letý syn Ali Saliev Ibišev.

Před i po Osvobození se Cikáni zabývali i výrobou hudebních nástrojů: kavalů, píšťalek, dud a dalších. Takovým výrobcem byl například Cikán Mirčo Enčev ve vsi Nova Šipka na Provadijsku. Ten vyráběl donedávna kavaly z dřínového dřeva. Měl ve zvyku zkoušet nově vyrobené kavaly u svého bulharského přítele Nedelča Černeva (58 letý) z vesnice Beloslav na Varnensku a teprve pak je prodával. K výrobě kavalů používal různě velké vrtáky, jak ručně vyrobené v Bulharsku, tak průmyslově vyrobené v Evropě. Nože k vyřezávání dřevěných částí kavalu si vyráběl sám. Sám si vyráběl i kostěné kroužky na kavaly. Šachnas Bakuf Chasanov z Karnobatu hrál na cimbál („сантири“) z Izmiru.

Po Osvobození kočovaly skupiny pěti šesti muzikantů a tvořily tak malý orchestr, s nejčastějším obsazením: housle, klarinet, křídlovka („басиола“), tradiční buben „tapan“ a cimbál. V tomto nebo i trochu odlišném složení obcházeli vesnice a města a hráli za účelem výdělků. Některé tyto skupiny se dostaly i do zahraničí.

Tak například skupina Kolja Stojčeva z machaly Galata v Karnobatu, ve složení: Grozju Ormanov, Atanas Kolev, Georgi Dobrev Papazov, Kostadin Sabev a Kali Todarov Apostolov, s obsazením: dvoje housle, gadulka, klarinet, křídlovka a buben, vyrážela mezi lety 1912–1935 každý rok na šest měsíců za výdělkem do SSSR (Moskva,

⁷ „Kemene“ může označovat jeden z typů „gadulky“ s plochou zadní ozvučnou deskou, ovšem úplně nejčastěji se toto slovo užívá jako ekvivalent ke slovu „gadulka“, užívaný v některých dialektech. Někteří vědci od sebe oba nástroje typologicky oddělují; stejně tak je tomu i s druhým ekvivalentním označením — „gusla“, může znamenat jak samostatný typ nástroje (archaický, jednostrunný, s tělem potaženým kůží) ale vžit je spíše jen jako jiný název pro „gadulku“; pozn. překl.



Leningrad a další města), Finska (Helsinki a Vyborg [dnes v Rusku]), Polska (Varšava), Rumunská (Galac, Brăila, Bukurešť, Ploješť a další). Kali Apostolov, který jediný je ze skupiny ještě živ, hovoří díky svým častým cestám do SSSR dobře rusky. Tyto cikánské kočovné muzikantské skupiny se pak vracely do svých domovů se slušnými výdělky (25–30 zlatými mincemi „Napoleon“). Obyčejně vyrážely na cestu v březnu a vracely se na podzim, jak to dělali už otcové těchto muzikantů.

Medvědáři (мечкари) byli především valašští Cikáni. Tato profese se provozovala ještě po 9. září 1944, ale dnes již zcela vymizela. Cikáni kupovali medvědy z Cařihradu nebo chovali i místní medvědy, které se jim podařilo jako mláďata chytit v horách, ve Staré planině, Rile a Rodopech. Část bulharských Cikánů v machale Galata v Karnobatu se zabývala chováním a drezírováním medvědů, učili je stát na zadních a tancovat s hůlkou v tlapě za doprovodu gadulky a zpěvu medvědáře. Medvědi byli přivázáni na tlustém řetězu, který byl navázán na železný kruh v nozdřích medvěda. Ostré zuby měli medvědi obroušeny, aby se předešlo pokousání. S takto vycvičenými medvědy pak medvědáři obcházeli ode vsi ke vsi, od města k městu. Po vystoupení vybíral medvědář od diváků peníze, potraviny i jiné produkty. Mladí medvědáři, valašští Cikáni Petju Kolev Ivanov (16 letý) a Georgi Atanasov (15 letý) z vesnice Kapitan Petko na Kolarovgradsku byli v roce 1951 posledními medvědáři v Bulharsku, kdy obcházeli se svým medvědem („ypc“) cikánskou machalu ve Varně. Jeden vždy vodil medvěda, hrál u toho na gadulku a zpíval staré lidové písně, druhý mezitím od publika vybíral peníze. Stojí za zmínku, že gadulku si vyrobil mladý medvědář Petju Kolev Ivanov sám. Nejprve vyřezal tělo gadulky („дїбла“), poté přidal kolíčky („куй“) a kobytku („магаряї“), do které napnul struny („тел“). Do smyčce („аркыш“) napnul koňské žíně.

Po osvobození odcházeli někteří cikánští medvědáři se svými medvědy za výdělkem do Cařihradu a Anatólie, kde s medvědy vystupovali nebo je zapojili do medvědích zápasů.

Aby mohli bezpečně cestovat po tureckém území, měnili si medvědáři, jinak perfektně hovořící turecky, bulharská jména na turecká. „Sami přijímali turecká jména, jinak by je do Turecka nepustili. Tak to dělal děda Grozdju a Stojčo Koev.“ — vypráví Želju Stojčev z Karnobatu.

Medvědáři z Karnobatu vyměnili postupně medvědy za opice, díky tomu se jim také říká „majmudžii“ („маймунджии“) — chovatelé opic a celé machale Galata se začalo říkat „majmudžijská“ machala. Opice si tito Cikáni kupovali v Oděse. Stojčo Želev (76 letý) z Karnobatu mi vyprávěl následující: „Cestovali jsme nejdřív do Oděsy a odtud do Rakouska, Maďarska, Chorvatska (Zagreb), Itálie a Francie. Měl jsem 2 opičky — Vaska („шебек⁸“) a Makaro. V Oděse obchodníci prodávali všelijaká zvířata a od nich jsme kupovali opice po 50–100 leva za jednu.“ Tyto opice byly obvykle za jeden měsíc vycvičeny, aby tancovaly, s tamburínou vybíraly peníze od publika a tak dále. „Má opička střílela, hrála na housličky a buben, pak si sundala čapku a vybírala peníze.“ To bylo v době před Balkánskou válkou (1912). Opičky žily 4–5 let. Obyčejně seděly na rameni svého chovatele. Ti dost cestovali a pak se vraceli domů s vydělanými penězi. Tuto potulnou práci v zahraničí nebylo možno provozovat dále, kvůli problematickému překračování hranic.

8 Tj. Magot bezocasý (*Inuus ecaudatus*); pozn. překl.



OBR. 7. Cikáni loutkáři a chovatelé opic, rytina od Felixe Kanitze (*България в образи*, 1934, p. 141, obr. 55).

Existovali i Cikáni loutkáři (кукличари). Loutkářstvím se Cikáni živili před i po Osvobození. Hráli na gadulky, zpívali a hráli u toho s loutkami. Loutky si vyráběli Cikáni sami. Loutky postavili na děrovanou bedýnku a pomocí provázků je vodili. Tak hráli na jarmarcích a trzích, ve vsích i městech a pak vybírali od publika peníze.

To udělalo dojem na maďarského cestopisce Felixe Kanitze (1860–1870), který zobrazuje na rytině cikánské chovatele opic a loutkáře (obr. 7).

Téměř ve všech bulharských městech po Osvobození se Cikáni živili jako čističi bot. Tato profese byla mezi nimi masově rozšířena a praktikuje se dodnes.

Před Osvobozením byli i Cikáni, kteří kočovali a živili se vyčesáváním vlny a bavlny (дръндари). Vyčesávací (mykací) hřebeny si nosili na zádech, obcházeli kraj a vyčesáváním vlny si získávali obživu.

Cikáni se zabývali ještě i dalšími různými profesemi. Někteří byli řezníci, koláři, výrobci a obchodníci se sítý a vochličáři. Další vyráběli brda (hřebeny) pro tkalcovské stavy a pokrývky, další se živili jako vetešníci nebo nosiči.

5. ZEMĚDĚLSTVÍ A TRANSPORT

Jak v období turecké nadvlády, tak v době kapitalismu existovali i usedlí Cikáni — zemědělci s vlastními pozemky, zakoupenými od Bulharů nebo Turků. Mnoho Cikánů zakupovalo pozemky po vysídlených Turcích v době po Osvobození Bulharska



od turecké nadvlády. Tímto způsobem se usídlili například ve vsích Zlatar na Preslavsku, Gloževo na Razgradsku, Beloslav na Varnensku, Manolič na Karnobatsku, Zajčar na Ajtosku, Goljamo Šivačevo na Slivensku a v mnoha dalších. Více než 100 korytářských rodin přešlo k zemědělskému způsobu života ve vesnici Manolič. Naučili se orat za pomoci místního typu dřevěného pluhu. Pěstovali pšenici („гив“), ječmen („оош“), proso („мей“), řepku, slunečnice („суарисѝк“), cukrovou řepu („фляќи“), fazole („фасуѝ“), kukuřici a další plodiny.

Měli i své vlastní zahrady, kde pěstovali vodní melouny („лубеници“), žluté melouny („пепени“), tykve („тюѓа“) a další.

Kromě toho mnoho Cikánů pracovalo jako pomocníci při okopávání, žatvě, mlácení obilí či kosení luk. Části kosy se (podle tureckých Cikánů v městě Kotel) nazývají „каш“ (kosiště), „леджик“ (držadlo), „халка“, „камас“ (klín), „кѝостѝци“ a další. Cikáni zemědělci chovali také koně, krávy, voly a buvoly.⁹ Využívali je k orání a transportu. Velmi často používali i osly. Cikánští obchodníci („джамбазѝ“) obchodovali s koňmi a někteří tak i zbohatli.

Pro převoz věcí sedlali Cikáni koně nebo osly soumarskými sedly, aby na ně mohli naložit co nejvíc. Dvě přední a dvě zadní zkřížené dřevěné části sedla se nazývali „лемни“ a tyče, které je spojovaly, „пана“. Široká dřevěná část vpředu sedla se nazývala „сѝнзи“ a zadní, na niž byla přivázána lana pro upevnění bagáže, кѝки“ („кѝкис“). Pod dřevěnou část sedla dávali podložku z kůže („стѝя“), plněnou slámou. Pod břichem zvířete byl pás, který držel sedlo, aby se neposouvalo dopředu, k hlavě zvířete.

Cikáni nosili náklad i na hlavách. Ženy nosily děti na zádech v šátcích, které se podobaly vlněným zástěrám. Šátky měly zavázány všemi čtyřmi konci přes prsa. Takto nosili na zádech i dřevo z lesa.

Kočovní Cikáni převáželi náklad na voze. Vůz byl obvykle tažen jedním nebo dvěma osly, kteří byli zapřaženi do jha („ауќ“). Příčku jha nazývali „бурлаѝ“ nebo „рѝя“ (vesnice Goljamo Šivačevo na Slivensku) a místy se používalo i turecké slovo „зѝвле“. Dolní, paralelní tyč nazývali „аскѝ“ a střední „ортѝ чѝибисѝ“.

Přední části vozu označovali takto: oj nazývali „ѝсия“, kozlík („барджѝк“) — prkno na ose vozu (známé také jako „грѝса“), a na něm „стол“. Muslimští Cikáni používali pro části vozu názvy „динѓил“, „барджѝк“ a „ястѝк“. Tyto názvy se používají dodnes.

Ze strany „барджѝка“ u zadních kol a ze strany „ястѝка“ u předních kol byly šikmo přibity podpůrné laťky („климиѝ“). Zadní kola byla vybavena dvěma šikmo přibitými laťkami („арланѓѝчи“ nebo „карланѓѝчи“), které sloužily k zapojení do rozvory vozu. Rozvora spojuje přední a zadní kola za pomoci železa („резѝ“) a železného kolíku („споли“).

Části kola („рѝта“) mají u korytářů názvy „башлѝк“ a „карацѝна“. Hlava kola má žlábkou, do kterých jsou zasazeny paprsky kola („пармаѝци“). Každý paprsek je zaklíněn mezi dvěma dřívky, z těchto částí se tedy skládá kolo.

Na vůz se přibíjí prkna, nebo rovnou celá kabina, svrchu se napne plachta proti dešti i slunci. Plachta se napíná na dvě tyče („янаджи“), které jsou po celé délce pro-

⁹ Cikáni používají následující názvy pro domácí zvířata: „сай“ (ovce), „крапа“ (koza), „боц“ (vůl), „вах“ (kráva), „малак“ (bůvol), „кал“ nebo „грѝс“ (kůň).



vrtané dírkami, do dírek se zasazovaly pruty („бангэ чучуя“). Přes tuto kostru se pak přehodila plachta nebo rohož proti dešti.

Na mnoha místech měli Cikáni vozy („кабрулеци“, „пайтон“) s pružinami („яйове“), tažené koňmi. Koně strojili do „кошуми“ nebo „хамб“ (chomoutu), který se skládal z následujících částí: podocasník („палдумо“), samotný chomout („халкас“), změkčený koženou podložkou („пор“ nebo „гой“), vyplněnou žitnou slámou.

Chomout byl vytvořen z dvou oblých dřev („бангá каш“). Ze strany měla tato dřeva dvě poutka („канá“). Chomout byl obit koženým páskem, který byl provlečen přes dírky v chomoutu, a tak tvořil poutka. Dvě dřeva, tvořící chomout, jsou na dolních koncích spojena koženým řemínkem — „гюс каиш“. Pár koní se zapřahal nejprve do ohlávek („кантарми“, „кантармиди“). Ze strany měl každý z koní kožený řemen — „янове“ („янус“ nebo „кочан каиш“, „кочэя“). V ústech měli koně železná udidla („мущук“, „мущүци“ nebo „мушлүци“). Koně se pobízeli bičem, který byl složen z dřevěné tyčky, na které byla navázána buď jednoduchá kožená šňůrka, nebo dvě takové šňůrky, spletené dohromady. U vozů, tažených jen jedním koněm („тек каруца“), se nad hlavu koně obvykle umístilo zatočené, oblé dřevo („бангү каш“) tvaru půlkruhu.

Cikáni své koně rádi zdobili různými pásky s různobarevnými korálky („мержáва“) a malými zvonky („зилъове“), které jim vážali kolem krku (v Plovdivu, Slivenu, Plevnu, Sofii, Kolarovgradu ad.). Na čela koním zavěšovali velké štrapce z různobarevné vlny.

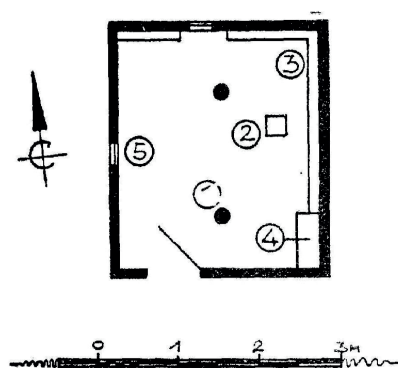
Někde (Kotelsko, Plovdivsko ad.) Cikáni vlastnili vozy s pružinami a pestrými korbami, které používají dodnes. Ze strany, ze které se na vůz nastupovalo, byly železné schůdky („зюнгія“). Vozy nazývali a dodnes nazývají „грас урдон“, „галига“ nebo „кар“. Cikáni z vesnice Gradec (slivenský region) používali vozy k převozu ovoce — hrušek, švestek, jablek, třešní a dalšího ovoce, které prodávali po vesnicích i městech.

6. OBYDLÍ, VYBAVENÍ DOMÁCNOSTI A STRAVA

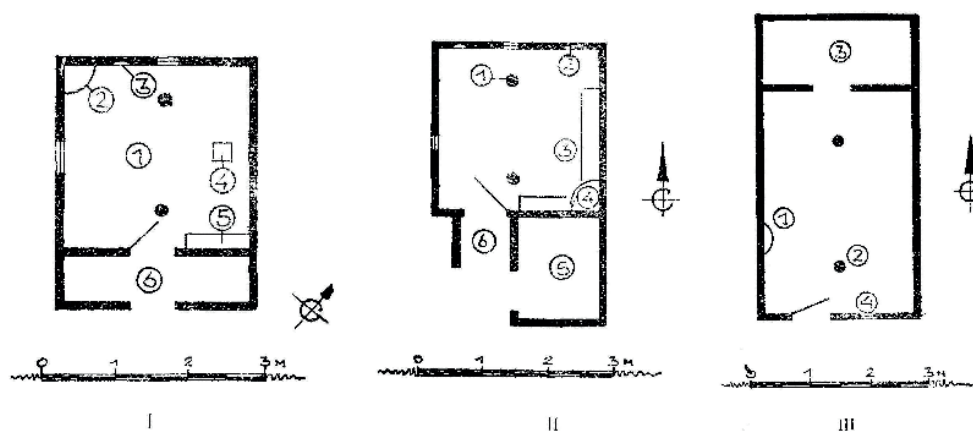
Velká část Cikánů v Bulharsku žila v době turecké nadvlády a v době kapitalismu v zemljankách („земнік“, „земнаци“) a v chatrčích („бурдэй“, „куптор“). Takový primitivní druh obydlí se místy zachoval ještě donedávna na okrajích některých měst a vesnic.

Zemljanky se stavěly následujícím způsobem. Nejdřív se ve svahu — aby kolem mohla snáze stékat dešťová voda — vykopala jáma (2 × 2,5 m, 50 cm do hloubky). Poté Cikáni vztyčili v přední a zadní části jámy dvě podpěrné, vidlicově rozeklané tyče („фүрка“) o stejné výšce (2 m), na které se vysadilo dřevo sloužící jako hřeben („ори“ nebo „юстін“).

Na hřeben se pak ze strany začaly skládat tlusté klády, přes ně větve, a na ty se rozprostřela žitná sláma nebo listí, které se nakonec zasypalo hlínou. Zepředu se nechal malý otvor, sloužící jako dveře („ýса“ nebo „капá“), a vedle něj malý kruhový otvor jako okno. Ohniště („ватра“) nebylo ve středu zemljanky, ale blíže ke dveřím u jedné ze stěn — západní nebo východní. Nad ohništěm byl komín („баджá“), pletený z proutí a amazaný hlínou. Uvnitř spali Cikáni na zemi na slámě, plachtě nebo rohoži. Za osvětlení sloužilo právě ohniště. Těmto napůl v zemi zahloubeným zemljankám



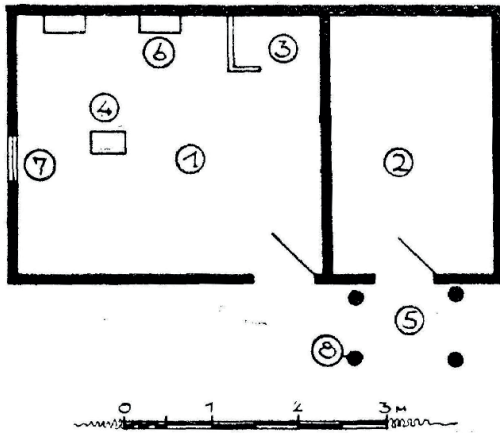
ОБР. 8. Plánek koliby 1 — „ватра“; 2 — „фурка“; 3 — „калер“; 4 — „джам“.



ОБР. 9. Plánek cikánského domčku: I. 1 — „ода“; 2 — „амамлѣк“; 3 — „чичеклик“; 4 — „кюмбѣт“; 5 — „юклюк“; 6 — „аят“. II. 1 — „дирѣк“; 2 — „чичеклик“; 3 — „миндерлик“; 4 — „амамлѣк“; 5 — „ахѣр“; 6 — „аят“. III. 1 — „ватра“; 2 — „фурка“; 3 — „килер“; 4 — „джам“.

říkali valašští Cikáni „бурдѣй“. Tento druh obydlí byl k vidění ještě před pár lety v cikánské machale ve vsi Beloslav na Varnensku, dnes se již nevyskytuje.

Kromě zemljanek a chatrčí byla rozšířeným typem obydlí také koliba — „колѣба“. Takto nazývají cikánští korytáři dva typy obydlí: dočasné koliby — přístřešky obyvatel tábora, již popsané výše, a koliby, které byly velmi podobné zemlankám, ovšem nezahlobené, postavené souběžně s terénem, který jim rovnou sloužil jako podlaha. Stěny byly obvykle z nepálených cihel nebo byly pleteny z tenkého proutí, omazány hlínou a natřené vápnem. Střechy měly sedlové, pokryté slámou nebo taškami (obr. 8). Názvy jednotlivých částí obydlí pochází u muslimských Cikánů z turečtiny: „ода“ (místnost), „алат“ (předsín), „ахѣр“ (chlév) pro osly. Uvnitř domu se nacházely „кюмбѣ“ (kamna) z hlíny a jílu, „хасѣр“ (rohožka nebo „рогозина“) a další. U muslimských kolib bylo charakteristické, že v jednom rohu místnosti bylo vyhrazeno a ohraničeno místo k mytí, kterému říkali lázeň („амамлѣк“), což obvykle vypadalo jako malý prostor (50 × 60 cm) ohraničený stěnou z nepálených cihel a jílu, vysokou 40 až 50 cm (obr. 9, I).



ОБР. 10. Пláнек двупокоевóго домку: 1 — „сóба“, „евí“; 2 — „хяйт“; 3 — „амám“; 4 — „оджáк“; 5 — „чикмá“; 6 — „санджк“; 7 — „джам“; 8 — „дирéк“.

Cikánská koliba měla obvykle následující části: dveře („ýca“), podlahu („лок“), ohniště („ватрá“), kamna (už plechová), lavici („óдър“) vyrobenou z hlíny, dřevěné lůžko, police („лáйца“), rohož („porozíна“ nebo „хасър“) položenou na podlaze, nízký stolek („сбня“) u kterého se jedlo a u stěny koště („мьтýра“) a další domácí vybavení (obr. 9, II, III).

Vedle zemljanek, chatrčí a kolib si zámožnější Cikáni stavěli i domy („кер“ nebo „кáца“ u valašských Cikánů, nebo „евí“ u muslimských). Byly to jednopokojové domky, podobné výše popsaným kolibám, ovšem už s omazanými a vápnem obílenými stropy, které tak oddělovaly a zakrývaly střechu zevnitř. Stěny byly pletené z proutí nebo postavené z nepálených cihel a střecha byla stále ještě ze slámy nebo rákosí („камъш“ — ve vsi Beloslav na Varnensku). I u domků sloužil jako podlaha samotný terén, ale zem byla dobře udusaná a pomazaná červenou hlínou. Většina domků měla předsíní („сундурмá“, „áят“ nebo „сайвъй“ — Kotel, obr. 9, II). Pro jednotlivé části domu byly používány následující názvy: „дар“ (dveře), „стрехáс“ (stěny), „пуф“ (podlaha), „поица“ a u korytářů „лáвица“ (police), „óтрус“ (truhla na oděvy), „сарък“ nebo „фустáя“ (větev na věšení prádla) a „сáви“ nebo „сéви“ (košík).

Jednopokojové cikánské domky stály ještě donedávna ve čtvrti Damjan Gruev ve Slivenu; tyto domy měly slaměné střechy, komíny („баджá“, „бангíя“) a byly jak s předsíní („сундурмáс“), tak bez ní.

Na mnoha místech začali Cikáni po Osvobození stavět domky s dvěma místnostmi — „кер“ a „соба“, se slaměnou střechou (obr. 10), nebo „одá“ a „сáба“. Domy vůdce tábora, koňských handlířů a obchodníků byly před i po Osvobození vždy větší a plné nábytku: postele, židle, psací stolky, nástěnné koberce a tak podobně. Dům koňského handlíře Ismaila Šakirova ze Sofie, pocházející ještě z doby před 9. září 1944, měl dvě dost velké místnosti (4 m × 4 m), které se nazývaly „одай“ a odděleny byly od sebe skleněnou stěnou — „джамлжк“. Honosný dojem ještě zvýrazňovalo to, že dům byl plný rohoží, plachet, tkaných polštářů a tak dále.

Cikáni v machale Georgi Kirkov ve Slivenu žijí ve dvou- až třípokojových cihlových domech městského typu, postavených ještě před 9. září 1944, vybavených postelemi, šatníky, psacími a jídelními stoly, židlemi, rádií atd. V takových domech žili



i Cikáni z machaly Galata v Karnobatu. Takový je i dům kotláře Ginji Savčeva Gineva z Plevna.

Zdá se, že Cikáni rádi zdobili vnitřní i vnější stěny a stropy svých příbytků pestrobarevnými květinovými motivy („чичек“). Takto byly zdobeny domy Cikánů ve vsi Zlatar, Preslavsko, v čtvrti Damjan Gruev ve Slivenu i jinde.

Vybavení cikánských domácností před i po Osvobození bylo velmi skromné. V nejchudších domácnostech měli jen jednu rohož na spaní a plachtu na přikrytí. Židle obvykle neměli. Někde se používaly ovčí kůže rozprostřené na podlaze, polštáře („шарант“ v Karnobatu; „шарандá“ v Plevnu) vyskládané na podlaze kolem stěn. U jedné ze stěn bylo místo jménem „юклюк“, kde byly na hromádce uloženy stočené a naskládané pokrývky, matrace, plachty atd. V místnost, určené ke spaní, měli ještě dřevěné necky na praní („балая“ nebo „áльби“ u korytářů), díže („каевиди“), ve kterých byla vždy železná stěrka („грибка“) k seškrabování těsta, přilepeného na stěny díže, nízký stolek („синия“ nebo „сия“), svatý kout s ikonou („кона“ u bulharských Cikánů), dřevěný příborník („тупало“), tykev k pošení vody („катруна“), síto („сита“), malý hliněný džbán taktéž k pošení vody („акуру“ nebo „пай“), velký džbán („кораб“ — Karnobat), demižon („циклянка“), kotel („бакър“), malý kotlík na vodu („какай“ — „циколи какай“) atd. Valašští Cikáni užívali navíc ještě toto vybavení: soudek na vodu („фиделец“), vědro na pošení mléka („галято“), koště („шувал“), lampu („шишава“), zrcadlo („глэндало“) atd. Na dřevěných policích, umístěných na stěnách, měli vyskládáno nádobí („хлемекус“) — měděné talíře a misky („саан“), hliněné talíře („чания“), misky („кастро̀ни“) a další. K vaření fazolí používali hliněné hrnce („бу́ала“) s jedním uchem („мунуса“ nebo „куруни“ — ve Slivenu). K vaření používali rávně („цигхан“), hrnce („чиндж́ири“) apod.

Na malém stolku („софра“) se jedlo rukama, ale někdy měli i hliníkové vidličky („фъркулиця“ nebo „бунели“ — ve vsi Gradec, slivenský region) a lžíce („роря“ nebo „майор“ — Pleven, „лингури“ — u korytářů). K sezení používali židličky („ска̀ми“ — Kotel). Malé děti houřpali v kolébkách („кулягон“ — u korytářů), ty byly zavěšeny na provazech nad postelí nebo mezi dvěma stěnami. Občas jsme se mohli setkat i s dřevěnými chodítky pro děti. Truhlám na oděvy říkali „отпус“ nebo „къря“ (Kotel). Na stěnách měli pověšené zrcadlo a u něj hřeben na vlasy.

Místnosti osvětlovali pomocí svíček („мемели“ nebo „мум“ — Karnobat). Používali se i knoty, které se vložily do nádoby s tukem a po Osvobození se začaly používat plynové lampy.

Přes léto si Cikáni dělali letní ohniště („оджак“ nebo „гни́шусяк“ — ves Gradec, „ватра“ u korytářů) mimo dům. Toto ohniště bylo lehce zahroubené v zemi, zespod podložené cihlami a ze tří stran zaštitěné 50 cm vysokými stěnami z jílu. Takové ohniště bylo takřka u každého cikánského domu. K vybavení ohniště patřila třínožka („пилистрия“), která měla tříhrannou nebo kruhovou formu s třemi nožkami, a kleště („ватар“ — u korytářů), kterými se upravoval oheň („яали“) a oharky („умлал“ — Pleven) v něm. Na těchto ohništích se pekla a dodnes peče chléb („марó“). Místy se chléb pekla i v hliněných pekáčích na chleba (подница) („сачи“ — Sliven, nebo „черепенé“ — Karnobat), které vyráběly výhradně ženy, ze směsi žluté hlíny („сарь-топрак), koňského hnoje („фъшкь“), koudele („кълчък“) a vody („су“). Tato směs se mísila ručně a mlátila se kusem dřeva („кол“), aby ztuhla. Pak se ručně vy-



pracovala do podoby pekáče a kolem dokola se vytvaroval vyvýšený okraj. Takto se pak položila na slunce, aby uschla („корý йоры“). Poté se ještě se na třínožce opálila nad ohněm a pak už byla připravená k pečení chleba. Na hotový pekáč se položil zadělaný chléb a zasypal se žhavým popelem („атеш кюл“) a žhavými uhlíky. Někde ještě pekáč přiklopili plechovým víkem a teprve na něj nasypali žhavý popel a uhlíky.

V letních ohništích se vypalovaly i menší hliněné nádoby na žhavé uhlí („котлан“), na kterých se potom vařilo v hrncích a pánvích a dalších nádobách.

K zadělávání chleba se používala mouka („ары“, „фрусї“; „фънна“ — u korytářů), kterou uskladňovali ve speciálním koženém vaku jen na mouku („престук аръса“ nebo „тръста аръса“ — ves Gradec). Mouka na prodej se vážila na vahách („вїкилна ары кантары“). Před zaděláním chleba se mouka ještě prosila přes síto („сїта“, „съта“). Chlebové placky („чъорек“) se pekly přímo v ohništi na uhlících a žhavém popelu. Chléb se pekl kromě pekáčů ještě v pecích („пеш“, „бов“, „фърън“ nebo „куптор“ — u korytářů). V Plevnu stavěly ženy pece z nasbíraných kamenů, které shora omazávaly a spojovaly velkým množstvím směsi hlíny, jílu a slámy („чик“). Pec potom vysypaly pískem („кашай“). Poté, co takto postavená pec proschla, odstranili kameny a opět ji celou omazaly zevnitř i zvenku jílem. V peci nechaly dva otvory „na vzduch“ („хъв“ nebo „делїк“), jeden ze shora, druhý zezadu. Hlavní otvor peci („муї“) měl tvar půlměsíce a zakrýval se plechovým nebo hliněným poklopem. Ve vesnici Beloslav na Varnensku Cikáni hloubili pece přímo v zemi („зос“).

Před tím, než se mohl vložit chléb, se pec vypalovala hořícími větvičkami nebo slámou. Potom se dovnitř pohrabáčem („пъжени“) nahrnuly žhavé uhlíky, na to se pec vymetla („помит“) větévkou nebo prutem s hadříky přivázanými na konci. Pak se chléb položil na širokou dřevěnou lopatu („кълт бори“) a vsadil se do rozpalené pece. Upečený chléb se pak nechal vystydnout a teprve potom se porcoval rukama, nebo řezal nožem („чурї“).

7. ODĚV A VÝZDOBA

Sociální nerovnost v období turecké nadvlády a v období kapitalismu se odrazila i ve způsobu odívání Cikánů. Žebráci a chudí Cikáni chodili v otrhaných šatech, ale usedlí cikánští kováři, koňští handlíři nebo kotláři se oblékali slušně. Většinou nosili stejný oděv jako Bulhaři. Například ve Slivenu nosili muži řemeslníci kalhoty („потури“). Kováři nosili modré kabátky („абác“), přepásané červený pásem („кусуйк“, „кустїк“ — v Sofii). Na hlavě nosili kožené parachy (калпак). Vlasy nosili dlouhé a spletené. Na nohou nosili typ obuvi zvaný „кундури“.

Ženy ve Slivenu nosily bulharské vesnické šaty s krátkým rukávem (сукман). Na hlavách nosily šátky, mladší ženy bílé, starší žluté. Pod šaty oblékaly spodničku („кудренца“ — Pleven). Na nohou nosily pestré punčochy a boty „мении“ („миния“).

Valašské Cikánky kupovaly a nosily totéž, bulharské šaty, spodničky, které během svého kočování po Bulharsku vyměňovaly za vlastní výrobky.¹⁰ Korytářky rády nosily kožené pásky, ozdobené sponami nebo přezkami. Bohatší Cikánky muslimky nosily

10 Měnily jednu starší zástěru za deset vřeten a novou za jedno koryto.

široké hedvábné kalhoty — šaravary (шалвари) a nabíranou tuniku. V době turecké nadvlády měli šaravary dokonce zdobené zlatem.

Cikánky se rády zdobily různými nevšedními doplňky. Na prstech nosily několik prstenů, v uších náušnice, na krku náhrdelníky a na niti navlečené zlaté perzky.

II. VZDĚLANOSTNÍ A KULTURNÍ VZESTUP CIKÁNŮ

V době turecké nadvlády v Bulharsku se životním podmínkám a kultuře Cikánů nevěnovala žádná pozornost a nikdo se ani nesnažil o zlepšení jejich situace. Nejhuře na tom byli kočovní Cikáni. V trochu lepších podmínkách žili Cikáni usedlí, a to hlavně ti, kteří žili již dlouho v sousedství Bulharů — tzv. „bulharští Cikáni“. Po osvobození začaly cikánské děti slavit první úspěchy na bulharských základních školách. Například Stojan Kostov Mitov, narozený ve vsi Dolna Banja na Ichtimansku, úspěšně absolvoval střední pedagogickou školu v Samokově. Musel si ale několikrát změnit jméno, aby zamaskoval svůj cikánský původ. Želju Koev Stojčev absolvoval v roce 1912 bulharské gymnázium v Karnobatu a poté pracoval jako učitel na bulharských venkovských školách. Dafin Georgiev absolvoval gymnázium v Plevnu. I v celé řadě dalších vesnic (Zlatar na Preslavsku, Kilifarevo na Tarnovsku) cikánské děti úspěšně zakončovaly základní školu, ale jejich rodiče neměli dostatek prostředků, aby je mohli dát studovat. Obecně vzato, ještě v období kapitalismu měli Cikáni do bulharských škol velmi těžký přístup.

Rychlý rozvoj Cikánů například v městě Slivenu byl způsoben tím, že ve městě byla již před Osvobozením postavena textilní továrna — první v Bulharsku, ve které pracovali i Cikáni. Stali se z nich dobří specialisté v textilní výrobě. Po Osvobození se jako tovární dělníci dostali pod blahodárny vliv Bulharské sociálně demokratické strany pracujících a dělnického odborového hnutí. Cikáni tak hráli aktivní roli v boji dělnické třídy proti kapitalismu a fašismu. Z jejich řad pocházelo mnoho směhlých aktivistů, jako například Nikola Kočev, který byl v roce 1919 zvolen starostou, byl delegátem na Třetím kongresu strany a pravidelným delegátem na kongresech dělníků v textilních továrnách v Bulharsku. Od roku 1919 začaly fungovat i první cikánské pěvecké sbory a divadelní soubory. V roce 1932 byla Nikolou Terzobalievem, Petkem Železčevem, Ivanem Kostovem, Kurtim Krastevem a dalšími Cikány založena cikánská knihovna „N. Kočev“. Na kulturním vzestupu Cikánů v dělnickém Slivenu má zásluhu místní organizace Bulharské komunistické strany. Podobné hnutí bylo i v Sofii, Kolarovgradu, Varně, Lomu a v dalších městech.

Buržoazie zasela předsudek, že Cikáni se nehodí k intelektuální práci a že jsou nevzdělavatelní. Toto reakční tvrzení je již dnes překonáno.

Po vítězství 9. září 1944 nastal ve vztahu státu k Cikánům přelom. Cikáni byli uznáni za rovnoprávné občany Bulharské lidové republiky. To jim otevřelo možnosti k projevu v kulturním životě. Cikánské děti mají neomezený přístup do všech druhů vzdělávacích institucí. Vynakládá se velké úsilí na vzdělávání cikánských dětí, spojené s úsilím přesvědčit jejich rodiče o důležitosti pravidelné docházky dětí do školy. Těžkosti v této situaci se ale překonávají a v cikánských čtvrtích měst Sofie, Varny, Plovdivu a dalších se již můžeme setkat s novými moderními školami. Díky péči vlády tak dnes na řadě míst mnoho Cikánů každý rok úspěšně zakončuje střední školy a někteří z nich do-





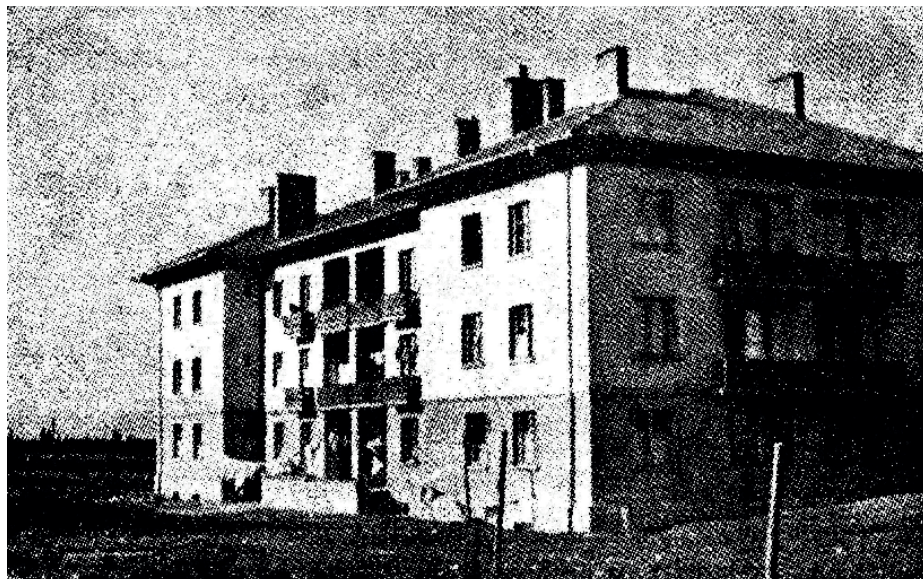
konce pokračují dál na university a jiné instituce vyššího vzdělávání. Máme už cikánské absolventy, kteří pracují jako učitelé, lékaři apod. Péče se věnuje také vzdělávání starších, negramotných Cikánů. I přes nemalé těžkosti se setkáváme s mnoha úspěchy. Ve dvou sofijských cikánských školách, kde se dbá na příkladnou čistotu, počet žáků stále roste. Učili tam i dva Cikáni: Stojan Kostov Mitov a Demir Aliev Saliev, absolvent ruské filologie na Sofijské universitě, dnes zastávající post školního inspektora. V roce 1960 studovalo v různých specializacích na vyšších vzdělávacích institucích 38 Cikánů. V Plevnu se učí mnoho cikánských dětí, jejich učitel Dafin Georgiev absolvoval plevenské gymnázium. Gina Christova Ivanova (58 letá) z místní cikánské machaly tvrdí: „Teď je nám dobře a náš učitel je náš rádce.“ Ve Varně je cikánská škola také nová a učí se v ní mnoho dětí. Jeden z učitelů je Cikán — Ismail Aliev Molla (42 letý). V turecké škole „Sabachatin Ali“ v Ruse se učí víc Cikánů než Turků. Ve vesnici Beloslav na Varnensku bylo v roce 1959 třicet cikánských dětí na třicet bulharských. Cikánské děti ve městě Kotel a ve vsích Gradec a Kilifarevo na Tarnovsku a na mnoha dalších místech dochází řádně do bulharských škol. Učitelka bulharštiny ve Slivenu — Donka Željazkova Veleva je cikánského původu. Vystudovala slovanskou filologii na naší universitě a její muž Cvetan Vele, taktéž Cikán (od Orjachova), je režisérem slivenského divadla. Synové Želji Koeva Stojčeva (65 letý) z Karnobatu jsou oba lékaři (Želju Želev a Trifon Želev). Mladý Chjusein Chasanov z Karnobatu absolvoval jako premiant místní střední školu a byl odeslán na studia do SSSR. Za současných okolností je možný rychlý vzdelanostní a kulturní vzestup Cikánů v Bulharsku. Zvláště jasně je toto vidět v činnosti cikánských sborů a tanečních a divadelních souborů. Na přehlídce neprofesionálních uměleckých skupin v Bulharsku se slivenský soubor umístil na jednom z předních míst. Velice dobré výsledky vykazuje i sofijský cikánský soubor, který se zabývá tradičními tanci, a sofijský cikánský divadelní spolek. Cikáni jsou i houslovými virtuosy. Objevil se i první bulharský cikánský básník (Керим 1955). V Sofii začaly být vydávány i první cikánské noviny „Nová cesta“ („Нов път“).

K velkým změnám došlo především ve způsobu obživy Cikánů a v souvislosti s tím se proměnila i jejich materiální kultura.

S těmito proměnami je svázána také proměna v jejich občanském a rodinném životě. Městští Cikáni mají snadný přístup k práci v mnoha továrnách, závodech, výrobních a stavebních družstvech apod., kde pracují bok po boku s Bulhary. Jsou skvělými pracovníky a často i úderníky. Například Enčo Gospodinov (39 letý) ze Slivenu je nositelem zlatého řádu Georgi Dimitrova za práci v textilním průmyslu. Sava Dimitrov (40 letý), dělník v tom samém textilním závodě, je nositelem stříbrného řádu práce. Ve vlno-zpracujícím závodě ve Slivenu pracuje více než 650 Cikánů. Ib-rjam Chasanov Mechmedov (25 letý) z Karnobatu, Sulve Alieva Aiši a Njurten Alieva z továrny „Dunavska koprina“ v Ruse jsou úderníci. V konzervárně v Plevnu pracuje víc než 300 Cikánů a i mezi nimi jsou úderníci.

Mnoho Cikánů v Bulharsku vstupuje dobrovolně do družstev: ve vsi Beloslav na Varnensku (30 cikánských rodin), ve vsi Zlatar na Kolarovgradsku a na mnoha dalších místech.¹¹ Je samozřejmé, k začleňování kočovných Cikánů do družstev dochází po-

11 Podle G. Koleba je ze všech Cikánů, žijících na venkově, přibližně 70% členy družstva, viz *Грижи за циганското население*.



OBŘ. 11. Družstevní dům pro cikánské rodiny v Sofii.

stupně. Mnoho venkovských Cikánů je dobrými pracovníky a mistry kováři ve družstvech a ve strojních a traktorových stanicích.

Socialistické společensko-ekonomické proměny v Bulharsku způsobily úplné vymizení žebroty mezi Cikány v celé zemi. Už tedy nepotkáme Cikány medvědáře, loutkáře, potulné kováře, hřebenáře, zloděje koní apod.

Cikánští řemeslníci — kováři („бургуджи“) dnes na mnoha místech (Plovdiv, Sliven ad.) vstupují do výrobních družstev, kde pracují a těší se všem výhodám, které bulharské zákony zaručují všem dělníkům: bezplatná lékařská péče, penze, dovolené atd. Samozřejmě, že někteří Cikáni vstupují do družstva jen těžko. Cikáni nosiči, kočí, košíkáři, čistíci bot a další nyní vstupují do adekvátních sdružení a družstev. To vše zlepšilo materiální podmínky velké části Cikánů v Bulharsku a zároveň se to odrazilo v jejich způsobu života, oděvu, obydlí, stravě apod. Na mnoha místech, především ve městech jako Sofia, Plovdiv, Plevnu, Ruse, se již Cikáni svým oděvem neodlišují od okolního bulharského obyvatelstva. Blízko Sofie vzniká nové a plně moderní cikánské městečko. Cikáni úderníci žijí ve vlastních, moderně zařízených bytech (obr. 11). Změnilo se i zařízení a vybavení bytů. V těchto bytech jsou zařízeny kuchyně s jídelním stolem, železným vařičem („машина“), kredencem a dalším nábytkem; v jídelně jsou rozkládací stoly a jiný pěkný nábytek; ložnice jsou dobře zařízené, s manželskými postelemi s matracemi a pokrývkami, s pěknými přehozy, vyšíványými polštáři; používají se také rádia, knihovny apod. Takto vybavena jsou téměř všechna cikánská obydlí ve čtvrti Georgi Kirkov ve Slivenu a také v některých příbytcích v cikánské machale v Plevnu, Plovdivu, Karnobatu, Kolarovgradu i jinde. Je ovšem samozřejmé, že mnoho cikánských rodin se dosud dobře zařízeným a čistým bytem ještě chlubit nemůže.



Změny nastaly i v rodinných vztazích — ve vztahu muže k ženě a ve vztahu rodičů ke svým dětem. Rodí se zdravá cikánská rodina. Velký počet Cikánů je rovněž členy Vlastenecké fronty a jiných masových organizací. Dost jich je také členy Bulharské komunistické strany (BKP). Výchovný vliv těchto organizací na Cikány je nepochybný. Vzniká i vrstva cikánské inteligence, která pak pracuje se svými soukmenovci.

Pro vítězství dělnické třídy v Bulharsku přinesli svou obět i Cikáni. Komunista Ibrahim Kerimov ze Slivenu byl zabit, Enčo Papurov byl partyzán a Sjulju Metkov a Tair Tairov ze Sofie byli v koncentračním táboře jako členové Dělnického svazu mládeže. Tair Tairov je dnes poradcem v Městském národním výboru v Sofii a Sjulju Metkov je jedním z redaktorů periodika „Nová cesta“ v Sofii.

Pod vlivem nových společensko-ekonomických podmínek po 9. září 1944 se tradiční způsob života a kultura Cikánů v Bulharsku rychle mění. Zmizelo mnoho starých řemesel. Zlepšuje se materiální i kulturní rozvoj Cikánů. Cikáni v tomto ohledu zaznamenávají zjevné úspěchy. Staré tvrzení, že Cikáni nejsou schopni kulturního rozvoje, přestává platit.

Z bulharštiny přeložili Gabriela Fatková a Marek Jakoubek

LITERATURA O CIKÁNECH¹²

1. Герман, А. В. 1931. *Библиография о цыганах*. Москва.
2. Иширков, А. 1928. *Населението на София*.
3. Костов, К. 1957. „Върху происхождения на циганите и техния език.“ *Български език* 4 (7): 344–349.
4. Маринов, В. 1957. „Циганите в България.“ *География* 7 (4): 6.
5. Маринов, В. 1956. „Бит на населението в Средните Родопи.“ Рр. 37–38 in *Родопска експедиция. Цигани*. София: БАН.
6. Miklosich, Fr. 1872–1880. *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas*. Wien.
7. Милетич, Л. 1903. „Нашите павликяни.“ Рр. 1–369 in *СБНУ 19*. София.
8. Младенцов, С. 1928. *Увод в общото езикознание*. София.
9. Pott, A. E. 1844. *Die Zigeuner Europas und Asiens*. Halle.
10. Стойков, Д. С. 1890. „Григорий и циганите.“ Рр. 136–137 in *СБНУ 3*. София.
11. Табаков, С. 1911. *Опит за историята на гр. Сливен*. Т. 1.
12. Чанков, Ж. 1935. „Населението на България.“ София.
13. Gilliant, S. B. 1911. *The dialect of the Drindari*. Vol. II, Part 4.
14. Шейтанов, Н. 1956. *Циганите в България*. (материали за техния фолклор, език и бит), в Архива на ЕИМ при БАН.
15. Шейтанов, Н. 1932. „Принос към говора на софиските цигани.“ Рр. 227–256 in *ИНЕМ 10–11*.
16. Шейтанов, Н. 1954. „Проучване на цигански елементи в българските тайни говори.“ *Български език* 7 (2): 193–194.
17. Čajánková, E. 1954. „Život a kultura Rožkovianských cigánov.“ *Slovenský národopis* 2 (1–2): 149–175.
18. Čajánková, E. 1961. „Cigáni pred príchodom do Európy.“ *Slovenský národopis* 1 (9): 3–24.

12 Sezam publikací uvádíme tak, jak je uveden v původním textu; pozn. překl.

CITOVANÁ LITERATURA

- Батаклиев, И. 1923. *Град Татарпазарджик*.
София.
- Боров, С. 1870. „Цигани.“ *Читалище* 1 (6).
България в образи. 1934.
- Грижи за циганското население. 1959. *Раб.*
дело 84 (25,3).
- Иречек, К. 1899. *Княжество България*.
Ч. 1. Пловдив.
- Керим, У. 1955. *Песни от катуна*. София.
- Маринов, В. 1956. „Бит на населението
в Средните Родопи.“ In *Родопска експедиция*.
БАН, София.
- Примовски, А. 1955. „Ковачите агупти
в гр. Мадан.“ Рр. 217–263 in *ИИИМ* 2.
- Романски, С. 1915. *Народописна карта на нова
Румънска Добруджа*. БАН 11. София.
*
- Barth, F. 1961. *Nomads of South Persia*. London.

Vasil Aleksandrov Marinov (1907 Šumen — 1990 Sofie) byl bulharský geograf a etnograf. Po absolvování šumenského gymnázia vystudoval zeměpis a dějepis na sofijské univerzitě, přičemž už během studií projevoval zájem rovněž o etnografii. V letech 1936–1937 absolvoval stáž na Humboldtově univerzitě v Berlíně. Po návratu začíná pracovat v archeologickém muzeu v Razgradu, později pak přechází do muzea v Ruse. Po působení na gymnáziu v Sofii se roku 1943 stává docentem sofijské univerzity. V r. 1954 získává místo vědeckého pracovníka v Etnografickém ústavu s muzeem, kde setrvává až do odchodu do penze. K jeho nejvýznamnějším pracím patří *Deli Orman* (1941), *Prinos kam izučavane na bita i kulturata na turcite i gagauzite v Severoiztočna Balgarija* (1956), *Prinos kam izučavane na proizchoda, bita i kulturata na karakačanite v Balgarija* (1964) a *Na gosti u besarabskite balgari* (1988).